

STEFÁN KARLSSON

ÖGN OG HÁLS Í HÓMILÍU

Í SIÐAPRÉDIKUN í íslensku hómilíubókinni í Stokkhólmi er eftirfarandi texta að finna:

Réiþe ranga. ólund oc hatr scolom vér firasc afþui at réiþe bróþ oc staþvop. es hugscote manz sem aogn ávga. en ef hon fópesc í scape manz lenge. þa snýsc hon í háls. oc meiþer athygle manz ens. enda felr han síþan í ó þolenméoþe. eþa í hatr. oc í mandróp. enda minesc han eige þolenmóþenar es vaorþr es allra góþra hluta. Enge es góþr ne verþr eilífs lífs nema han se þolenmóþr.¹

Hér er ein setning torskilin, 'þá snýsk hon í háls', og lítið virðist bæta úr skák þó að orðinu 'háls' sé léð merkingin "hnakki", eins og Fritzner gerir í orðabók sinni, þar sem hann tilfærir setninguna.²

Sú hugmynd vaknar að í textanum hér fyrir ofan sé skírskotað til biblíuversanna Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42, þar sem talað er um flísina og bjálkann, þannig að merkingin sé þessi:

Við skulum forðast ranga reiði, ólund og hatur, því að bráð reiði og stöðvuð (sem búið er að stilla) er hug manns eins og flís auganu, en ef hún nærast (er alin) lengi í skapi manns þá breytist hún í (verður hún að)³ bjálka og meiðir athygli (dregur úr aðgát) mannsins . . .

En hvaða líkur eru á því að orðin 'ogn' og 'háls' í hómilíunni samsvari latnesku orðunum 'festuca' og 'trabs' í Vulgata-texta Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42?

¹ *Homilíu-bók*, útg. Th. Wisén (Lundi 1872), 211.29–35. — Stafsetningu er breytt ofurlítið í samræmi við óprentaða doktorsritgerð Andreu van Arkel (Utrecht 1977), en upplausnir banda ekki auðkenndar.

² *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 2. útg. (Kria 1883–96), I, 711. — Vafasamt er að 'háls' hafi merkinguna "hnakki" í öðrum dæmum sem Fritzner nefnir undir þeirri merkingu.

³ Sbr. dæmi um 'snúa' í merkingunni "breyta" í *Ordbog over Det gamle norske Sprog* III, 465: . . . þar er þat [þ.e. vatn] snerist í feiti ok þurku; . . . ok snýr hrjúfa grásteina upp í fagra gimsteina.

Í biblíutilvitnanasafni Kirbys⁴ er engar þýðingar að finna á versunum Matth. 7.3–5 eða Lúk. 6.41–42, en í Nýjatestamentis-þýðingu Odds Gottskálkssonar (1540) er þýðing fyrrnefndu versanna á þessa leið:

enn huad sier þu augn i auga brodr þins/ og at þeim vagli sem er i sialfs þins auga gair þu ecki/ eda huernen dirfirst þu at seigia brodr þinum/ broder leyf at eg dragi vt augnina af auga þino/ og Sia! at vagl er þo i sialfs þins auga/ þu hræsnare/ drag fyrst vt vaglinn af þinu auga/ og gef þa gætr at/ at þu faer vt dregit augnina af þins brodurs auga.

Texti Lúk. 6.41–42 í þýðingu Odds er svipaður að orðalagi, og í honum eru orðin ‘ögn’ og ‘vagl’ einnig einhöfð um það sem nefnt er ‘festuca’ og ‘trabs’ í Vulgata-þýðingunni.⁵

Enda þótt íslensk þýðing umræddra biblíuversa verði ekki rakin lengra aftur en til Odds Gottskálkssonar, hlýtur líkingamálið um flísina og bjálkann að hafa verið notað á Íslandi fyrir daga Odds, og því er ekki ósennilegt að hann hafi haft orðin ‘ögn’ og ‘vagl’ — annaðhvort eða hvorttveggja — úr eldra kirkjumáli eins og svo margt annað í þýðingunni.⁶

Fritzner hefur aðeins eina þýðingu á ‘ögn’ í orðabók sinni, “Avne”, þ. e. a. s. “hismi á korni”, og í öllum dæmum hans er glöggt að orðið hefur þessa merkingu, sem er mun þrengri og afmarkaðri en algengasta nútímamerking orðsins, enda er trúlegt að víðtækari nútímamerking, “lítið af einhverju”, sé upp komin vegna táknrænnar notkunar orðsins í umræddum biblíuversum. Eldri og þrengri merking orðsins ‘ögn’ er í fyllsta samræmi við merkingu latneska orðsins ‘festuca’.

Aðalmerking latneska orðsins ‘trabs’ er “bjálki”, og ‘vagl’ er því

⁴ Ian J. Kirby, *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature I* (Rv. 1976).

⁵ Sama orðanotkun er bæði í Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42 í Guðbrandsbiblíu (1584), en Nýja testamenti 1609 og biblíuútgáfur 1644–1813 hafa ‘ögn’ og ‘bjálki’ að því fráskildu að Steinsbiblía (1728) hefur ‘fis’ í stað ‘ögn’ í Matth. 7.3–5. Reyndar er ‘bjálki’ fyrir ‘vagl’ ekki nýlunda 1609, því að Guðbrandur biskup Þorláksson notar fyrrnefnda orðið 1589 (*Summaria Yfer Þad Nyia Testamentid*, F iv verso (“i Tegstanum/ vt af bialkanum i auganu”) og Q i verso (“einn læst vilia taka Ögnena vr annars auga/ enn heill og stor Bialke er i sialfs hans Auga”). Loks er komin ‘flís’ fyrir ‘ögn’ í Nýja testamenti 1827 og í biblíuútgáfum frá 1841.

⁶ Sbr. Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar* (Safn Fræðafjagsins um Ísland og Íslendinga VII, Kh. 1929), 192–200.

fullgöð þýðing þess á norrænu.⁷ En nú stendur *háls* í hómilíutexta þeim sem hér er leitast við að skýra, og hæpið er að gera ráð fyrir því að *háls* sé hér misritun á orðinu ‘vagl’;⁸ ef textaspijöll væru svo mikil, gæti *háls* nærri því verið misritun á hverju sem er.

Meðal afleiddra merkinga orðsins ‘trabs’ er “hátt og beint tré”, og sé hugað að norrænum orðum sem merkja “tré” og líkjast orðinu *háls*, verður ‘hasl’ fyrst fyrir. Í hómilíutextanum þyrfti *háls* ekki einu sinni að vera misritun fyrir *hasl*, heldur kynni ritmyndin *háls* að vera í samræmi við framburð skrifara, því að í hómilíubókinni eru fimm dæmi um ritháttinn *píls* (*píls*) fyrir ‘písl’,⁹ og til hins sama bendir á í *háls*, ef sama orð er og ‘hasl’; þá væri á vitnisburður um lengingu á undan hljóðasambandinu ‘ls’, sem hefði komið upp við víxlun hljóðanna ‘sl’, en ekki misritun umfram víxlun stafanna *sl* og *ls*.

Ef *háls* stendur hér fyrir ‘hasl’ verður textinn skiljanlegur, einkum ef gert er ráð fyrir að samlíkingin um snögga og stöðvaða reiði sem er eins og ögn auganu en verður eins og hasl, ef menn ala hana með sér, skírskoti til samlíkingarinnar í Matth. 7.3–5 og Lúk. 6.41–42.

Að lokum má benda á að Snorri Sturluson lætur Harald hárfagra fylgja þeim holráðum sem gefin eru í umræddum prédikunarpósti:

en þó mintisk hann þess, sem hans háttr var, at hvert sinn er skjót æði eða reiði hljóp á hann, at hann stillti sik fyrst ok lét svá renna af sér reiðina ok leit á sakar óreiðr.¹⁰

⁷ Ekki virðist ótrúlegt að notkun orðsins ‘vagl’ um augnsjúkdóm, sbr. ‘vagl-eygr’, þegar á miðöldum sé sprottin af notkun orðsins í yfirfærðri merkingu í umræddum biblíuversum. Sé svo, er sú notkun eldri en frá Oddi Gottskálkssyni.

⁸ Ef svo ólíklega vildi til að *háls* væri misritun fyrir ‘vagl’, yrði að gera ráð fyrir breytingum í a. m. k. tveimur áföngum: 1) *vagl* hefði verið mislesið *hasl* vegna þess að *v* hefði verið óskýrt vinstra megin og *g* líkst hásteflings-*s-i*; 2) *hasl* með háu *s-i*, líku *l-i*, hefði verið mislesið *hals* og ritað *háls*.

⁹ Ludvíg Larsson, *Ordjörðadætt i de älsta isländska handskrifterna* (Lundi 1891), 256. — Í hómilíubókinni kemur orðmyndin ‘písl’/‘píls’ fyrir 31 sinni, og fjeður dæmi um *píls* eru í þeim hluta bókarinnar sem að öllum líkindum er með sömu hendi og sú hómilía sem hér er til umræðu — hvað sem handafjöldi hómilíubókar líður.

¹⁰ *Heimskringla*, útg. Finnur Jónsson, I (Kh. 1893–1900), 157.